

ПЕРЕДМОВА

Музика є одним із наймогутніших засобів виховання, що надає естетичного забарвлення усьому духовному життю людини. Якщо змістовність духовної культури становлять естетичні, моральні та світоглядні цінності суспільства, то музика є інтонаційним способом вираження цих цінностей. Створюючи хвилюючий образ світу й людини, розкриваючи ціннісне й психологічне багатство особистості, організовуючи духовне спілкування між людьми і поколіннями, музика стає незамінним засобом творчого збагачення естетичного досвіду людства, його актуалізації й впливу на юне покоління. «Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння й переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й діставати насолоду від неї, — зазначав В.О. Сухомлинський. — Без музики важко переконати людину, яка вступає в світ, у тому, що людина прекрасна, а це переконання, по суті, є основою емоційної, естетичної, моральної культури». Ці слова видатного педагога-гуманіста конкретизують його думку про музичне виховання як виховання людини.

Учитель має розвивати в учнів розуміння музичного мистецтва, відкривати їм світ добра й краси, відображений у музичних творах, допомогти пізнати в музиці животворне джерело людських почуттів і переживань, навчити захоплюватися неповторністю музичних творів — чи буде це соната Моцарта, чи ноктюрн Шопена, чи народна пісня. Великого значення у цьому процесі набуває вміння й цілеспрямована музично-освітня робота вчителя, який має орієнтувати учнів на осмислення інтонаційно-пластичних витоків музики, самостійну інтерпретацію художнього світу твору.

Шлях, що стимулює творчість, фантазію і пошук — один із найефективніших: він учить дітей мислити, пізнавати природу музики, її виразну силу і взаємозв'язок із навколишнім життям. Важливо,

щоб спілкування з музикою викликало у них особистісне ставлення, власне переживання.

Музика має сприйматися як живе й захоплююче мистецтво, тому таким же живим і захоплюючим має бути навчання музики. Якщо вчитель приходить на урок з бажанням разом з учнями відчувати радість спілкування з музикою, то цим він налаштовує на таке сприйняття і дітей.

Слід прагнути до єдності музики як способу пізнання світу і музики як предмета пізнання. Якщо така єдність відсутня, то музика стає дисципліною, що вивчається так само, як хімія, математика, географія тощо.

Ефективність музичного навчання і виховання значною мірою залежить від особистості вчителя, його світогляду і професійної підготовки, педагогічного таланту і майстерності, багатства інтелекту і душевної чуйності, громадянської позиції.

У чому вбачає вчитель своє призначення? У тому, щоб бути посередником між музикою і дітьми? Але чи відчуває він ту міру відповідальності, яка покладається на нього? Чи володіє сам достатньою музичною культурою, щоб бути провідником у безмежному дивовижному світі музики? Чи не станеться так, що через нього до учнів доходить лише якийсь сурогат культури? Хіба немає провини вчителя в тому, що чимало учнів, провчившись у школі, так і не пізнали радості повноцінного спілкування з музикою, не переконалися в її неперехідній цінності для людини?

Роздуми над цими запитаннями наповнюють новим значенням поняття **«методика музичної освіти»**. Адже не настільки головне те, про що саме розповідає вчитель, що виконує учням, а наскільки майстерно він це робить. Бо якщо викладання музики невміле, то наслідки будуть тим невтішніші, чим більше видатних творів світової музичної класики буде у шкільних програмах. Адже у цьому випадку учні можуть назавжди викреслити ці твори разом з їх авторами із сфери своїх художніх інтересів.

Доцільнішою є позиція, коли вчитель не тільки спонукає до музичної діяльності, а разом із учнями прагне досягнути художній світ музики. При цьому на перше місце виходить не здатність учителя захоплююче розповісти про твір (що само собою є дуже важливим!), а вміння організувати музичну діяльність учнів протягом усього уроку і в найрізноманітніших формах, створити атмосферу напруженої, але радісної праці. Йдеться не про зовнішню активність, діалог,

типу: «запитання — відповідь», а про внутрішню творчу діяльність свідомості, яка виявляється в оцінних судженнях із приводу музики, що сприймається, в інтерпретації виконання. Всі учні мають відчувати радість творчості, бо з нею безпосередньо пов'язане емоційне реагування на музику.

Якою конкретно має бути методика музичної освіти школярів? Які наукові принципи мають знаходитися в її основі? Чи здатне музичне навчання впливати на музичний розвиток учнів? Якщо здатне, то яким воно має бути? На ці питання відповісти непросто, оскільки вони мають теоретичний характер. Очевидно, що для їх розгляду необхідний діяльнісний підхід, який є провідним для сучасної педагогіки та психології. Саме діяльність учня і педагога, їхня власна активність мають стати основою музичної освіти. При цьому учні повинні виступати як активні суб'єкти навчального процесу, які у власній діяльності відповідно до своїх вікових та індивідуальних особливостей, зі своїм, хоча й невеликим, але унікальним досвідом, відкривають дійсність, відтворену в музиці, по-своєму сприймаючи і переживаючи її, а не як об'єкти педагогічних впливів. У активності самих дітей полягає величезний потенціал розвитку їхніх музично-творчих здібностей. Сприятливі для цього умови створює життєрадісна атмосфера на уроці музики, яка досягається завдяки доброзичливому спілкуванню, яскравим враженням, відкриттям і звершенням.

Як створити таку атмосферу в класі? Відповідь, на перший погляд, є простою: вчити сприймати, виконувати і творити музику через діяльність самих учнів, у невимушеній атмосфері, опираючись на те, чим дитина вже володіє, використовуючи навчально-ігрові форми, йдучи від нескладних дій до дедалі складніших, враховуючи попередні результати, створюючи ситуації успіху і подолання труднощів, заохочуючи найменші досягнення дітей. Але за цією простотою криється глибоке розуміння феномену музикальності, психологічного і фізіологічного механізмів сприймання, виконання і творення музики в єдності цих процесів.

Що слід зробити для того, щоб музика не була відчуженою від учня, стала частиною його життя? Як зробити урок музики уроком мистецтва, де немає місця буденності, нудзі, спрощенству? Відповіді на ці запитання має віднайти кожен учитель у процесі педагогічної діяльності. Перед ним цілком об'єктивно постає чимало проблем: диспропорція між звучанням музики і розмовами про неї

(не на користь першого), акцентування уваги на формуванні навичок, особливо у вокально-хоровій роботі, формальний підхід до аналізу музичних творів, вивчення музичної грамоти тощо. Нерідко спостерігається невміння виділити головне у змісті уроку, що призводить до його штучного поділу на окремі види діяльності.

У процесі навчання ставлення учнів до музичного мистецтва повинне набувати якомога більшої естетичної орієнтації. Дуже важливо, щоб кожний твір, який звучатиме на уроці, став для них важливим, залишив слід у їхніх серцях. Для цього потрібні сприятливі умови, а особливо — дбайливе ставлення вчителя до музичної діяльності дітей, доброзичлива увага до них. Учитель має досягнути духовно-творчу спрямованість змісту шкільних програм із музики, відчувати внутрішню свободу, осмислити свій неповторний досвід.

Музичне навчання немислиме без зв'язку із часом і навколишнім світом, у якому живуть учні й розвивається музичне мистецтво. Тому слід постійно враховувати процеси і явища сучасного мистецького життя, яке цікавить учня. Вдумливий педагог завжди знайде потрібний зв'язок навчального матеріалу з музичним дозвіллям учнів. Якщо ж музично-освітня робота не буде виходити за межі класу, то відома учням музика поділятиметься в їхній уяві на «навчальну» (і вже тому застарілу, малоцікаву) і «модну, цікаву», про яку в класі не заведено говорити, оскільки її не сприймає вчитель.

Метою цього посібника є теоретико-методичний аналіз окреслених та інших проблем музичної освіти школярів, систематизація методичних знань щодо музичного навчання, виховання і розвитку дітей, допомога вчителям у підготовці та проведенні уроків музики у загальноосвітній школі.

Враховуючи інтерес учителів до наукових досягнень музичної педагогіки, у посібнику проаналізовано здобутки європейської музичної педагогіки в історичному вимірі; висвітлено головні напрямки розвитку музичної педагогіки XX століття, провідні педагогічні ідеї українських музикантів-педагогів, основні тенденції розвитку масової музичної освіти на початку XXI століття; викладено основи методики музично-освітньої роботи з учнями; здійснено аналіз методологічних і методичних проблем музичного навчання і виховання школярів, розкрито закономірності та принципи музичної освіти.

О.Я. Ростовський

Розділ 1

МЕТОДИКА МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ ШКОЛЯРІВ ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

У музично-освітньому процесі методика відіграє основну роль, оскільки без неї взагалі неможливий ні сам освітній процес, ні його позитивний результат.

Кожен учитель музики задумується над тим, який шлях навчання дітей обрати, як досягти ефективного впливу музичного мистецтва на учнів, якими програмами і посібниками користуватися. Він має право обирати таку програму, яка найкраще сприяє розкриттю його творчих задумів і можливостей; може створювати власну програму, керуватися ідеями, які найбільше збігаються з його поглядами на роль мистецтва у вихованні школярів, на сутність учительської праці.

Однак творча свобода вчителя має ґрунтуватися на правильних уявленнях про природу музики, її соціальні функції та можливість естетичного впливу на дітей, на глибокому знанні досягнень сучасної науки і передової педагогічної практики, на відповідальному ставленні до дорученої справи.

Щоб дати правильну оцінку здобуткам музичної педагогіки, замислимося над такими питаннями: *«Яка кінцева мета уроків музики у загальноосвітній школі? У тому, щоб навчити дітей співати і читати ноти? Аналізувати й інтерпретувати музичні твори? Музикувати й імпровізувати на музичних інструментах? Розвивати музичний слух і чуття ритму? Озброювати музично-теоретичними знаннями?»* Без сумніву, все це вельми важливе і необхідне для музичного розвитку учнів, але не забезпечує повноцінного залучення їх до скарбниці музичного мистецтва, його багатого впливу на формування особистості. Практика ж засвідчує, що на вирішення цих та інших часткових завдань залежно від педагогічних переконань і орієнтацій учителів музики, насамперед, спрямовуються їхні зусилля. У цьому,

на наш погляд, полягає найбільший недолік усталеної практики викладання музики в загальноосвітній школі.

Звичайно, допитливий і талановитий вчитель, працюючи з дітьми ініціативно і творчо, навіть на основі застарілих підходів зможе досягти помітних результатів своєї праці. *Проте чи буде цей шлях найдоцільнішим і найефективнішим? Чи стануть при цьому уроки музики уроками формування духовності особистості?* Переконливу відповідь на ці питання дає шкільна практика: якщо зміст і методи музично-виховної роботи не визначаються передбаченням подальшого розвитку дітей, яким розумінням того, яких якостей вони мають набувати у процесі музичної діяльності, така педагогічна робота виявляється неефективною. Не можна вчити дітей «взагалі», не задумуючись про кінцеву мету виховання, той ідеальний стан, до якого слід підвести учня.

Навчально-виховна мета — це той загальний орієнтир, що визначає напрям діяльності вчителя, а не перелік знань, умінь і навичок, якими має оволодіти учень у першому, другому і наступних класах, або встановлений рівень розвитку, якого він має досягти на певному етапі навчання музики. Адже кожна дитина потребує індивідуального підходу в навчанні та вихованні. Втім ще й досі деякі вчителі не усвідомлюють того, що метою музичного навчання є саме розвиток особистості учня, а не набуття знань, умінь і навичок, за якими залишається роль (дуже важлива!) бути засобом цього розвитку.

Безперечно, озброїти дітей певною сумою знань, умінь і навичок значно легше, ніж виховати (хоча й з цим завданням школа не завжди може впоратись). Але нині, коли гуманізація стала провідним критерієм успішності навчально-виховного процесу, формування особистості стає головною метою музично-освітньої роботи в школі.

Якщо уявити кінцевий результат музичного навчання у загальноосвітній школі теоретично, оскільки цей процес нескінченний, то в світлі сучасних наукових поглядів у дітей має формуватися ***музична культура як невід’ємна частина духовної культури особистості.***

Оскільки музика виступає в загальноосвітній школі не лише як предмет, який вивчається учнями, а й як дійовий засіб впливу на них, важливого значення набуває питання співвідношення музичного навчання, виховання і розвитку учнів.

Педагогіка розглядає навчання як спеціально організовану взає-

модію з метою *передачі* молодому поколінню *змісту соціального досвіду*; виховання — як *цілеспрямоване формування емоційного ставлення до дійсності* відповідно до певної системи цінностей; розвиток — як *поступове накопичення кількісних і якісних змін в організмі й психіці учня*, які ведуть до вищих рівнів його життєдіяльності.

Виходячи з цього, **музичне навчання** — це *процес взаємодії вчителя й учнів з метою передачі одним і засвоєння іншими досвіду музичної діяльності, як складової змісту соціального досвіду*. Під **музичним вихованням** мається на увазі *цілеспрямоване формування естетичного, ціннісного, особистісного ставлення учнів до явищ музичного мистецтва*. **Музичний розвиток** — це *процес і результат розвитку музично-творчих здібностей учня, що виводить його на якісно новий рівень музичної діяльності*.

Очевидною є подібність категорій музичного навчання і музичного виховання. Якщо у першому випадку акцентується увага на знаннях і способах музичної діяльності, то в другому — на формуванні емоційно-естетичного ставлення до музичних цінностей, усвідомленні їхньої особистісної значущості. Обидва поняття використовуються залежно від того, який аспект музичного розвитку особистості виходить на чільне місце. На кожному уроці музики виникає багато ситуацій, коли наперед ставляться завдання засвоєння музичних знань, формування виконавських навичок тощо, і не менше ситуацій, - коли на перший план виступають завдання формування емоційно-ціннісного ставлення до творів музичного мистецтва.

Наголосимо на нерозривній єдності музичного навчання-виховання як органічного зв'язку знань, вмінь і навичок музичної діяльності, з одного боку, та досягнення естетичної суті музичного мистецтва — з іншого. Пізнання, яке відбувається у процесі музичного навчання, не може зводитися лише до діяльності думки, а неодмінно має становити єдність емоцій і розуму, свідомості і почуття. Якщо така єдність відсутня, то музика стає дисципліною, що вивчається так само, як хімія, математика, історія тощо.

Розглядання категорій *музичного навчання, музичного виховання, музичного розвитку* дає змогу з'ясувати таку категорію **музичної педагогіки, як музична освіта**, під якою мається на увазі *процес і результат музичного навчання, виховання і розвитку як передумов активної музично-творчої діяльності учня*. Музична освіта як *процес здійснюється шляхом набуття знань, умінь і навичок музичної діяльності, внаслідок чого відбувається музичний розвиток особистості, її здатність до*

сприймання, оцінки, інтерпретації, виконання і творення музики. *Результат* музичної освіти характеризується змістом і якістю тих надбань, якими опанував суб'єкт музично-освітнього процесу.

Процес музичного навчання і виховання, методи та організаційні форми їхнього функціонування визначаються змістом освіти, в якому втілена соціальна мета. У цьому процесі змістовний та процесуальний елементи існують у єдності, взаємодіють і взаємозумовлюють один одного. Як зазначав Б. Неменський, «змістом викладання предметів художнього циклу слід вважати не список творів певної програми, мистецтвознавчих понять, а ті особливі думки, почуття, переживання, які дитина відкриває в собі й в авторах художніх творів» (Учительская газета, 20 вересня 1988 р.).

Важливо прагнути до того, щоб шкільне викладання музики не формувало у дітей неправильні установки, не привчало їх шукати у музичному творі те, що йому невластиве, не робило спілкування з мистецтвом безплідним і не вбивало потребу в такому спілкуванні. Необхідно знати, що мистецтво виховує особливим чином: силою того ставлення до дійсності, яким володіє автор і яке він відобразив у творі в цілому, а не окремими його якостями чи елементами музичної мови.

Оволодіння музичним досвідом, засвоєння музичних знань і вмінь, розвиток музичної сприйнятливості школяра відбуваються у процесі різнобічної діяльності. Організована музична діяльність є ефективнішою, оскільки вчитель, орієнтуючись на мету музичного виховання та виходячи зі змісту музичної освіти, добирає такі форми і методи роботи, які сприяють розвитку музичної культури дітей, їхньої духовності.

Як зробити урок музики уроком мистецтва? Які методи і прийоми сприятимуть проникненню музики у серця учнів, спонукатимуть їх до роздумів над сутністю людського буття? Ці питання, насамперед, мають бути покладені в основу методики музичної освіти школярів, яка, з одного боку, є конкретною галуззю музичної педагогіки, що досліджує проблеми музичного навчання, виховання і розвитку учнів, а з іншого — навчальною дисципліною, яка озброює майбутніх учителів музики знаннями про методику музично-освітньої роботи з дітьми і слугує надійною основою для ефективної музично-педагогічної діяльності.

Методика музичної освіти школярів як наука вивчає *закономірності, принципи, завдання, зміст, організацію, форми й методи передачі вчителем і засвоєння учнями досвіду музичної діяльності,*

обґрунтовує методологічні засади цього процесу, забезпечуючи високий рівень професійної підготовки майбутніх учителів музики.

Опора музично-педагогічних знань на досягнення багатьох наук, які безпосередньо чи опосередковано вивчають різні аспекти художньо-творчої діяльності людини (фізіології, психології, соціології, семіотики, кібернетики, естетики, культурології, мистецтвознавства, музикознавства тощо), специфічність організації музично-творчої діяльності учнів визначають складність теоретичних і практичних проблем методики музичної освіти школярів.

Незважаючи на значну кількість опублікованих праць, проблеми методики музичної освіти школярів не можна вважати достатньо вивченими. Навпаки, накопичені знання і факти вимагають подальшого аналізу й узагальнення, вирішення завдань, поставлених практикою музично-освітньої роботи. Зокрема, слабкою поки що залишається теоретико-методологічна база методики музичної освіти; відсутня єдність поглядів на зміст, принципи і методи музичного навчання і виховання, на систему знань і вмінь, якими має оволодіти учень; недостатньо вивчені закономірності формування музичного сприймання. Не дістала належного теоретичного осмислення багату практику музичної освіти школярів, численні дослідження окремих аспектів музичного навчання і виховання розрізнені між собою, не дають загальної наукової картини цього процесу.

Оскільки сфера функціонування музики лише частково підпадає під організовану музичну освіту, очевидно, що можливості музики у вихованні школярів реалізуються недостатньо. Щоб забезпечити досягнення мети музичного виховання — формування музичної культури особистості, — необхідно передусім посилити методичний супровід цього процесу, а отже, забезпечити відповідну фахову підготовку майбутнього вчителя музики.

У науковій літературі дістали ґрунтовне висвітлення багато аспектів методичної підготовки студентів вищих закладів педагогічної освіти. Ученими встановлено співвідношення фахових знань і вмінь у професійній підготовці майбутнього вчителя музики, визначено шляхи її вдосконалення; обґрунтовано педагогічні умови й апробовано численні методики формування готовності до різноманітних видів музично-педагогічної діяльності.

Доведено, що інтегруючими якостями особистості майбутнього вчителя музики мають стати: **музична розвиненість** (любов до музики, емоційно-ціннісне до неї ставлення), **музична освіченість** (воло-

діння сукупністю знань, умінь і способів музичної діяльності, достатньою для ефективного здійснення професійних функцій), **професійна спрямованість** (зацікавленість і відповідальність за власну професійну підготовку, сформованість професійних переконань).

Стала аксіомою думка про те, що успішність навчально-виховного процесу залежить, передусім, від його методичного забезпечення. Учитель повинен володіти багатьма методами і прийомами, щоб обрати найдоцільніші з них для вирішення конкретних освітніх завдань. *Сукупність методів і прийомів разом зі змістом навчальної програми складає відповідну методiku, ефективність якої оцінюється результатами досягнення поставленої мети.*

Яким має бути зміст навчальної дисципліни «Методика музичної освіти школярів»? Як викликати у студентів стійкий інтерес до вивчення цього курсу? Ці та багато інших питань глибоко турбують педагогів-музикантів. Відповісти на них — завдання методики викладання курсу «Методика музичної освіти школярів» у вищих навчальних педагогічних закладах. Особливості викладання означеного курсу визначаються специфікою навчальної дисципліни — музики як мистецтва і шкільної дисципліни.

Читання курсу методики музичної освіти школярів є *особливим видом духовно-особистісної творчості викладача*. Суть цієї діяльності визначається її спрямованістю на створення таких комунікативних зв'язків, які найбільшою мірою відповідають природі музичного мистецтва, його впливу на особистість. Водночас методика музичної освіти — це *особливий вид людинознавства*, сплав мистецтва і практичного унікального досвіду розвитку духовної сфери людини при її взаємодії з музикою. Тому поряд із педагогічними технологіями (методами, організаційними формами, засобами освіти) важливого значення набувають духовне багатство особистості музиканта-педагога, зацікавленість у розвитку творчої індивідуальності, уміння імпровізувати, створювати піднесений стан душі для спілкування з музикою. Відповідно й педагогічні вміння мають ґрунтуватися на здатності викладача «заражати» студентів своїм прагненням пізнати світ своїх почуттів у музичному творі.

Метою навчання методики музичної освіти школярів є *формування музично-педагогічної культури майбутнього вчителя музики, під якою розуміється здатність оперувати знаннями й уміннями у процесі осмислення проблем викладання музики в школі та творчої діяльності, спрямованої на їх вирішення, цілісного бачення педагогічного процесу.*